

ПРИЧИНИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКАТА И ПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА В ДРЕВНА ТРАКИЯ ПРЕЗ III в. пр. н. е.

МАРГАРИТА ТАЧЕВА

Рецензент: *Александър Фол*

Редактор: *Петър Петров*

Маргарита Тачева. ПРИЧИНЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСОВ ДРЕВНЕЙ ФРАКИИ В III в. ДО Н. Э.

Автор коментира историческите и епиграфическите данни за политическото присъствие на келтите и еллинистическите държави на фракийските земи в III в. до н. е. Сопоставяйки данните по крайна мере позволява авторът да твърди, че трябва да се търси причина за политическото и икономическото кризиса на Фракия не толкова в съществуването на келтския царство (с местен политически смисъл), колкото в властта на Птолемеите и Селевкидите и техните войни на фракийския бряг на Егейско море, Пропонтида и Понт.

Margarita Tacheva. CAUSES FOR THE POLITICAL AND ECONOMIC DECLINE OF THRACE IN THE THIRD CENTURY B. C.

Авторът коментира историческите и епиграфическите данни за политическото присъствие на келтите и еллинистическите държави на фракийските земи в III в. до н. е. Сопоставяйки данните по крайна мере позволява авторът да твърди, че трябва да се търси причина за политическото и икономическото кризиса на Фракия не толкова в съществуването на келтския царство (с местен политически смисъл), колкото в властта на Птолемеите и Селевкидите и техните войни на фракийския бряг на Егейско море, Пропонтида и Понт.

Многостранный и прецизен анализ на политическия и икономическия живот в еллинистическия свят доведе още преди почти половин век М. Ростовцев до неопроверганата и до днес теза, подхваната и от Х. Бенгтсон, която обяснява причините за дългогодишните борби между Диадохите и по-късно Епигоните — борейки се за икономическо и политическо превъзходство на своите държави, всеки еллинистически владетел се стремил преди всичко да установи хегемонията си в Егейско море и контрола, ако не и господството, над най-важните търговски пътища, които се събирали като във фокус в Егеида.

Тракия и особено крайбрежията ѝ се превърнали в прицелна точка и трасе за многобройните елинистически агресии и за движението на войските от Македония към Мала Азия, но и от Мала Азия към Македония в продължение на повече от три века. Като се има предвид мястото и значението на егейското крайбрежие в политическите планове на одриските царе, изразени най-ясно в дейността на Котис I, явно е невъзможно да се отрече дълбокото отражение на тези събития върху политическия, икономическия и културния живот в балканските тракийски земи². Доскоро икономическият упадък и политическата децентрализация през III в. пр. н. е. се обясняваха преди всичко чрез келтското нашествие и съществуването на келтска държава със столица Тиле в Югоизточна Тракия³, като се пренебрегваше присъствието, политическо и военно, на Диадохите. Напоследък в литературата се появи едно по-умерено схващане, което се дължи на по-трезвата оценка на данните, извлечени от археологическите паметници, и на използването на писмените извори като техен коректив⁴.

Настоящото проучване цели да съпостави ефекта от едновременното действие на посочените външнополитически фактори и като въведе в обръщение неизползувани от нашата историография изворови данни, да покаже тяхната относителна тежест и значение.

Събитията, свързани с нашествието на келтите от Средния Дунав към Балканите, основаващи се преди всичко на сведенията у Павсаний⁵ и Тит Ливий⁶, са многократно преразказвани в нашата литература, за да си позволя отново да ги излагам изцяло. Ще припомня само, че след около година опустошения в Пеония, Дардания, Македония и Елада, където победоносният им марш завършил безславно край Делфи, част от разбитите келти на Брен останали в Македония, а друга част се упътила към Тракия. Там те се присъединили към оцелелите от похода през Тракия келти, предвождани от Ленорий и Лутарий, за да основат Тилитското царство в Тракия, чиято столица Тиле, засвидетелствувана у Полибий и у Стефан Византийски, все още не е локализирана. Днес, когато основните ни извори за келтите в Югоизточна Тракия са обогатени с нови данни от епиграфските паметници⁷ и от нумизматичните проучвания, малкото сведения, с които разполагаме, могат да придобият по-голяма яснота, конкретност и определеност.

Основният текст на Полибий⁸, впрочем, е един кратък екскурс в подробно разказаната война на Византион срещу Родос, която избухнала заради митата, налагани от Византион при преминаването на Босфора. Според Полибий положението на Византион, страдащ от опустошаването и отвлечането на реколтата от съседните варвари — траките, се влошило още повече от галатите, които напуснали родината си заедно с ония, които били предвождани от Брен. След като успели да се отърват от опасността, на която се изложили при Делфи, те дошли на Хелеспонта, но не се прехвърлили в Мала Азия, а останали там, защото околностите на Византион много им допадали. След това те сразили траките и като превърнали Тиле в своя столица⁹ поставили византийците в крайно опасно положение. При първите нападения на келтите от времето на първия им цар Комонторий византийците се отървавали посредством откупи, като им плащали по три, по пет, а понякога и по десет златни статера, за да не опустошават земите им. Накрая те били заставени да плащат на келтите по осемдесет таланта ежегодно и това продължило до Кавар, когато царството им било разгромено и цялото племе затрито от траките, които на свой ред станали господари на византийците. Изпаднали в такова тежко положение и измъчвани от тежките данъци, византийците изпратили отначало пратеници в различните съседни градове с молба за помощ и подкрепа в бедственото положение, в което се намирали.

Тъй като обаче елините не обърнали особено внимание на молбите им, византийците се принудили да наложат мито на корабите, които влизали в Понта.

По-нататък в същата книга Полибий разказва за избухналата по този повод война с Родос, в която се включил и витинският цар Прусиас. Той използвал отпадането на някои византийски съюзници и като взел тракийски наемници, заплахил и европейската територия на Византион¹⁰. Тогава византийците се принудили да търсят мир, за който им посредничил келтският цар Кавар: „Като дошъл край Родос антион, той положил голямо старание да прекрати войната и Прусий и византийците се вслушали в желанието му.“¹¹ По-нататък Полибий, след като съобщава за клаузите на желания и изгоден за всички мир, преминава към основната си тема в книгата, без да разказва повече подробности даже за Византион. Има още два фрагмента от осмата му книга вероятно във връзка с дейността на Ахей по време на Втората пуническа война, в които споменава за Кавар, от които важен за нас е 24—25 фрагмент: „Кавар, цар на келтите в Тракия, който бил наистина царствен и великодушен по природа, предоставял голяма сигурност на търговците, които влизали в Понта, а на византийците оказал големи услуги във войните им с траките и витините.“

От текста се вижда преди всичко, че Полибий не е съвсем добре осведомен за епохата преди Кавар и я споменава най-вече, за да противопостави съседните на Византион траки на заслужилия за каузата на Византион Кавар. Вижда се още локалното значение на келтите, останали на полуострова с център Тиле в непосредствена близост до Византион, които заменили траките в ограбването на византийската реколта. Нарастването на византийския откуп при Кавар, което обяснява и стремежа му да го запази в посредничеството за мира с Прусий и Родос, подсказва и промяна в политическото значение на Кавар, която ясно се долавя от ролята му за сигурността на търговците, влизащи в Понта. Преди това обаче и преди да привлече и данните на Мемнон, трябва да посоча, че ако от Полибий може да се съди за непосредствената близост на Тиле до византийската хора, то у Стефан Византийски се посочва, че Тиле е град в Тракия близо до Хемус¹². Издателят посочва разночетенето у Полибий, твърдейки, че в текста му става дума за същия град, откъдето идва и търсенето в съвременната литература на града именно във Вътрешна Тракия. Действително келтите са оставили материални следи по пътя си през Тракия. Откриваме ги в Северозападна България, Софийско, Разложко, Кабиле и Казанлъшко, но тези сведения по-скоро сочат пътя им към Хелеспонта, по който те са били забавени повече от година от оказаната им от траките съпротива. Че това е така, личи ясно от данните в хрониката на Мемнон — „За Хераклея [Понтийска]“. За тази хроника и събитията в нея от нашествието на келтите до времето на Птолемей III (247—222) авторът, съвременник на Цезар, е използвал съчинението на Нимфис от Хераклея и това го превръща в първокласен източник за събитията от началото на III в. пр. н. е. Чрез Нимфис, виден политически деятел в Хераклея от 281 г. насетне, до нас са стигнали съобщенията за ред важни събития, които Полибий не посочва, понеже не са му били известни: „Когато келтите достигнали Византион и опустошили по-голямата част от земите му, изтощените от войната византийци се обърнали към съюзниците си с молба за помощ. И всички, които били в състояние, изпратили помощ. Изпратили и хераклейците 4 000 златни (толкова поискали посланиците). Малко по-късно Никомед замислил да прехвърли чрез пролива на договорни условия келтите, които нападнали византийските земи, опитвали се многократно да се прехвърлят в Азия и винаги не успявали, защото не

преодолявали отпора на византийците. Условието на договора били следните: Никомед и наследниците му да бъдат винаги приятелски разположени към варварите, а без волята на Никомед никой от тях не трябва да влиза в съюз с когото и да било, когато пратят при тях посланици, а да бъдат приятели на неговите приятели и врагове на неговите неприятели; да бъдат в съюз с византийците, ако това се окаже необходимо, а също и с гражданите на Тиос, Киер, Хераклея, Калхедон. . . народи. При тези условия Никомед прехвърлил в Азия по-голямата част от келтите. Те били подчинени на 70-те най-знатни, а от тях най-избрани и главни били Леонорий и Лутурий. . .¹³ По-нататък Мемнон съобщава как Никомед използвал келтите срещу витините, които подчинил и оставил да задържат завладените от тях земи, т. е. Галатия; за тези келти се отнасят съобщенията от него набежи към Хераклея и др., но нищо повече не се съобщава за келтите край Византион.

Мемнон представлява не само допълнение, но и коректив на Полибий и това се вижда преди всичко от съобщението за оказаната на Византион помощ от съюзните му градове, която Полибий отрича. Несъмнено най-важното свидетелство за нас е договорът на Никомед, който използвал ударната сила на келтите за своите политически цели, спасявайки същевременно Балканите с прехвърлянето им в Мала Азия. Запазилият се келтски енклав в тракийските земи край Византион е бил използван от града във войните му срещу плътно обкръжаващите го траки като бариера, за която трябвало да заплаща все по-скъпо.

Такава изглежда „голямата роля“ на келтите на Балканите, защото липсват всякакви сигурни данни за присъствието им във важните за Тракия крайбрежни области или в колонии по Егейско море и Понта. За Егейско море впрочем това се приема и от поддръжниците на келтското могъщество в Тракия¹⁵. Що се отнася до нападенията, които те правили срещу понтийските градове и присъствието им дори до устието на Дунава — доказателствата за това са твърде неубедителни. Между тях е известният декрет за Протоген от Олвия¹⁶, който обаче се отнася явно за по-късно време, както и други два надписа, от които се съди за критичното положение на Аполония и Месамбрия през III в.: единият е от Хистрия в чест на Каликрат и истрийските войни, които по море оказали помощ на Аполония¹⁷; другият е от Аполония¹⁸ и съобщава за помощта, която градът и Месамбрия получили от Антиох II между 260 и 250 г. пр. н. е.

В литературата се предполага, че критичното положение на тези градове е свързано с келтската опасност, но и в трите надписа не е запазен изричен текст за заплашващите сигурността на Олбия, Месамбрия и Томи.

Липсват данни у Мемнон за участието на келти и във войната, която Византион водил срещу Калатис и Хистрия заради монопола в Томи между 264 и 255 г. пр. н. е.¹⁹ Войната била тежка. Византион направил десант в пристанището на Калатис и така разорил богатата земеделска колония, че градът никога повече не успял да възвърне предишното си значение. Неучастието на келтите в това голямо за западнопонтийските градове събитие Византион е заплалил може би твърде скъпо чрез ежегодния си данък. Ако се съди по последователността на събитията, разказани у Мемнон, тази война се е водила най-вероятно преди 260 г. пр. н. е. Тогава се датира споменатата у него заплаха от война на Антиох II срещу Византион, който бил подпомогнат от Хераклея Понтийска с 40 триери²⁰.

Липсват данни за тилитските келти и за третата четвърт на столетието, към края на който период ще трябва да отнесем дейността на енергичния им цар Кавар. Неговото име освен у Полибий се открива и на монети, сечени в Кабиле вероятно в твърде краткия период от 2—3 години, ако се съди по

еднотипността им и незначителния брой находки²¹. Много логично е мнението на Т. Герасимов (който пръв доказва сеченето им в Кабиле), че тези емисии са може би един начин на плащане на трибут на Кавар — градът е бил задължен не само да доставя дължимото сребро, но и да го преработва в определено количество тетрадрахми. Ако съпоставим това задължение на града с разрушението на Севтополис около началото на 30-те години на века²², ще получим не само датата на агресията на Кавар във Вътрешна Тракия, но и цената, с която Кабиле е откупил своето съществуване по време на засвидетелствувания от монетите му икономически възход. Ако се съди по цитираното вече съобщение на Полибий, че Кавар осигурил спокойствието на влизащите в Понта търговци, става ясно, че от неговата агресия са били засегнати и траките, владеещи понтийското крайбрежие между Аполония и Византион. За тях изворите съобщават, че нападали каботажно плаващите край Салмидесос и Тиниада кораби. Вероятно политическата мощ на Кавар е била подхранвана и от галатите в Мала Азия или от витинския цар Прусий. Последният бил лесно убеден от Кавар, ако се съди по текста на Полибий, да приключи през 219 г. пр. н. е. войната с Византион, който плащал на келтския цар огромната за това време сума от 80 таланта²³. Същото това известие у Полибий е основанието да се датира въстанието на траките и ликвидирането на царството на Кавар преди 212 г. пр. н. е. по мястото на фрагмента в осмата книга; там следващото събитие, разказано от Полибий, е войната на Антиох III в Армения през 212 г. пр. н. е. Обаче предишният текст на автора засяга дейността на Ахей и текстът за Кавар е свързан по-вероятно със събитията около войната му с Антиох III през 216—215 г. пр. н. е., защото военните действия са свързани с малоазийските келти и областта на Хелеспонта. Следователно времето между 219 и 216 г. пр. н. е. изглежда по-вероятно за датирането на освободителното въстание на траките, което сложило край на келтското присъствие на Балканите и възстановило старите им отношения с Византион²⁴.

Както се вижда от посочените исторически данни за събитията през III в. пр. н. е. в Тракия, свързани с келтското присъствие на Балканите, последното не е било от решаващо значение извън ареала на Византион с изключение на времето на царуването на Кавар²⁵.

Неизмеримо по-голяма роля за разстройството на икономическия живот в Тракия и оттам — и за настъпилата политическа децентрализация има политическото присъствие на Диадохите по тракийското крайбрежие на Егейско море, Евксинския Понт и на Пропонтида.

Първи успели да установят политическото си господство в Егейско море Птолемиите. Предполага се, че чрез вдовицата на Лизимах, Арсиное, която станала съпруга последователно на двамата си братя Птолемей Керавън и Птолемей II, Самотраки, а може би и Абдера преминали в египетско владение. Това се установява по археологически път в светилището на самотракийските богове и чрез монетосеченето на Абдера. Известни са емисии на сребърни тетрадрахми на града с образа на Птолемей II Филаделф, които се тълкуват като белег на зависимостта му поне за времето от 281—276 г. пр. н. е. Предполага се даже въз основа на един надпис, че Абдера сама е потърсила помощта на египетския цар срещу нападенията на траките²⁶. Текстът в надписа позволява и друга интерпретация, която обяснява обещаната в него парична награда за всеки, който би уведомил своевременно властите за някакъв заговор срещу съществуващия в Абдера политически режим. Според Хр. Данов паметникът отразява вътрешна промяна на политическия режим след смъртта на Касандър²⁷, но той би могъл да указва и на опити от страна на Абдера да се освободи от наложената ѝ политическа

зависимост от Птолемиите — известна е тяхната практика да налагат своята административна власт, съпроводена от икономическо изтощаване на завладените земи. Хр. Данов предполага властта на Птолемиите не само над Егейска и Пропонтийска Тракия, но и опити на Птолемей Керавън да разшири властта си и северно от Родопите; доказателства за това липсват. Много е съмнителна властта им и в областта на Пропонтида, където опитът за агресия, прекъснат от смъртта на Селевк (281 г. пр. н. е.), бил продължен от наследника му Антиох I (281—262/1 г. пр. н. е.). Някои предполагат въз основа на монетни емисии на градовете, че Калатис, Месамбрия и Кипсела са били във властта на Селевк, което поне от сведенията на изворите за дейността му след битката при Курупедион (281 г. пр. н. е.) не личи. Нийзе предполага, че след войната си срещу Византион Антиох I е задържал в ръцете си тракийските владения на Селевк, като Антигон е ликвидирал претенциите му за Македония²⁸. Но Антигон е бил с войската и флотата си на Херсонес Тракийски и при Лизимах нанесъл решителен погром на келтите през 279 г. пр. н. е. Трудно е да си представим, че той не е задържал в ръцете си полуострова, още повече, че по-късно Лагидите отново водят война за Селевковото наследство в тези области. Тук липсват и основания от Антиох I градове, каквито виждаме в трайно завладяните от него земи, особено в Мала Азия.

След смъртта на Антиох I е известен нов опит на Лагидите да проведат успешна агресия на запад, в Беломорието и Тракия, чрез участието във войната на Антиох II (261 — 244 г. пр. н. е.) между Византион и Калатис. Намесата на Антиох в тази война се обяснява обикновено с предположената власт на Лагидите в Калатис, но тя изглежда по-скоро като опит за агресия към Хелеспонта и Егейско море, защото след като Хераклея Понтийска подпомогнала с флота си Византион, до война, изглежда, Антиох не стигнал²⁹, но се отправил да завладява Егейска Тракия³⁰. Единственото ни сведение е от Полиен, който съобщава, че като обсаждал Кипсела в свитата му имало много тракийски благородници. Антиох ги пуснал в сражението, украсени със злато и въоръжени с посребрено оръжие, предвождани от Терес и Дромихайт. Техните съплеменници и едноезичници, примамени от това богатство, захвърлили оръжието си и станали от неприятели съюзници на Антиох³¹. Ако можем да вярваме на тази преразказана през II в. от н. е. военна хитрост у Полиен, Кипсела бил и си останал независим тракийски град. Бе предположено и е напълно възможно, щото този Терес да е бил син на Севт III³². Неговото присъствие в свитата на Антиох в такъв случай навежда на мисълта за съхранени позиции на одриския наследник по Долна Марица, който е участвувал на страната на Антиох във войната му срещу Византион, поддържан от келтите. Друг опит на Антиох за установяване на влияние на Понта личи в споменатия надпис от Аполония (IDB, I, 388), в който се чествува негов военачалник, помогнал на заплашените от врагове Месамбрия и Аполония. Както вече бе показано, този надпис се тълкува като доказателство за келтска опасност без изрични данни за това. Със същото, а може би и с по-голямо основание аз предполагам, че тук може да се търси акция на одриските владетели срещу тези градове, като са използвали благоприятната възможност, създадена от войната между Византион и Калатис.

Големи промени в разпределението на елинистическите сили и влияние се наблюдават при наследника на Антиох II, Селевк II, който загубил голяма част от завладените от предшествениците си земи в т. нар. трета Сирийско-египетска война с Птолемей III. Успехите на Птолемей в Източното Средиземноморие са засвидетелствувани от Полибий. Сред тях той изрежда и

завладенията от Лагида тракийски земи в „Хелеспонта и до областта на Лизимахия. Птолемиите могли да следят и работите в Тракия и Македония, тъй като под тяхна власт се намирали и градовете Енос и Маронея, както и други по-отдалечени градове“ — вероятно по крайбрежието до Нестос, където завършвали владенията на Антигон Гонат, който тогава бил Птолемеев съюзник. Тези данни се потвърждават и от епиграфските паметници. Така в надписа от Адулис (Етиопия), съобщен от Козма Индикоплевс³³ се съобщава, че Птолемей II станал господар на Йония, Хелеспонта и Тракия, и на военните сили по тези места. В друг надпис от Самоотраки³⁴, съхранил декрет на града в чест на спартанеца Хипомедонт, виждаме, че той бил стратег на Птолемей за областите на Хелеспонта и крайбрежието на Тракия. Колко навътре в Тракия са достигали Птолемеевите владения не може да се твърди сигурно, но че е имало неподвластни на Птолемей свободни траки личи от един текст на Полибий: в него той съобщава, че в армията му имало 4 хиляди войници, траки и келти от завладенията и от *свободните* земи, към които се присъединили още 2 хиляди под водителството на Дионисий Тракиец³⁵. Присъствието на войски, администратори и търговци от Египет и Александрия се свързва и с трайното разпространение на египетските култове не само по Егейското крайбрежие, но и по понтийското, където търговските фактори са били явно в Томи и Месамбрия³⁶. Има едно интересно сведение в европейски пътепис, което съобщава, че Месамбрия била основана от Птолемей и Клеопатра — то би могло да бъде един спомен за Птолемеевото присъствие тук, което е било установено по това време.

Съюзът на Антигон с Птолемей подпомогнал дейността на последния в Елада и е благоприятствувал за един сравнително мирен период в Егейско море през втората половина на III в. пр. н. е.

Към 221 г. пр. н. е. настъпват много династически промени в елинистическия свят. Умира Птолемей III и с него завършва епохата на военната мощ на Лагидите; умира и регентът на македонския престол, Антигон Досон, и се възцарява Филип V. В Сирия вече е дошъл на власт Антиох III, който заради големите си победи в бъдещите събития, ще бъде наречен Велики. Наред с големите елинистически сили съществуват и по-малки държави, което не ще им попречи да изиграят голяма роля — Пергам на Аталидите, Витиния при Прусиас, Кападокия при Митридат и Ариарат. В Елада изстрават политически мощните съюзи в Ахия и Етолия, които наред със свободните гръцки градове ще участвуват като съюзници на Рим в сложната политическа обстановка за Македония по отношение на съседите ѝ и в продължителната ѝ война с Рим. Филип V ще потърси подкрепа в един военен съюз с победителя при Кана — Ханибал, и с това ще даде повод за Първата македонска война на Рим, но ще се бие с неговите балкански съюзници. Той няма да се поучи от опасността, която се появява след илирийските войни от Запад, а в таен съюз с Антиох III ще тръгне да завладява извънегипетските владения на Птолемеите, като използва слабостите и липсата на качества на новия владетел Птолемей V Елифан. В негова защита ще се обяви Рим и ще нанесе първия си удар върху Македонската държава — „освобождението на Елада“, прокламирано след битката при Киноскефале (196 г. пр. н. е.).

- ¹ А. Фол. Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1975, с. 141 сл.
- ² За съжаление събитията през III в. пр. н. е. от тази гледна точка са малко проучвани в нашата историография (срв. напр. в История на България. С., 1979, 1, с. 213, където им е отделено място единствено с оглед на икономическия упадък, породен от извличането на работна ръка чрез набора на наемници за елинистическите армии).
- ³ Изворите, исторически и археологически, за келтското нашествие на Балканския полуостров са тема на многобройни изследвания в историографията на общата и тракийската древна история; в тях се дискутират и отстояват най-често две коренно противоположни становища за значението на това нашествие за икономическия и политически живот на полуострова. Едната теза придава решаващо значение на съществуването на т. нар. Тилитско царство в пределите на Тракия след 279 и до 212 г. пр. н. е. (в нашата историография то е застъпвано от Т. Герасимов, Ив. Венедиков, Г. Михайлов), другата отрича това значение и е отстоявана от Хр. М. Данов.
- ⁴ А. Фол. Цит. съч., с. 192; История на България, 1, с. 215. Подобно схващане е изказал още навремето видният келтолог К. Жюлиан, който смята, че истината за значението на келтското присъствие ще да е някъде между двете посочени по-горе концепции.
- ⁵ Paus. (Jones). I, 4, 1—5; X, 20—24.
- ⁶ Liv (Müller). XXXVIII, 16, 2—4.
- ⁷ Polyb. (Büttner-Wobst). IV, 46.
- ⁸ Polyb.. IV, 45—46.
- ⁹ По-точно „резиденция“ според текста на Полибий.
- ¹⁰ Polyb., IV, 51, 8.
- ¹¹ Polyb., IV, 52, 1.
- ¹² St. Byz(Meineke). Mueller, FHG, III, 525—558.
- ¹³ Текстът е по публикацията на В. П. Дзагурова. Мемнон о Гераклеес. — ВДИ, 1951, 1, с. 283 сл.
- ¹⁴ Trog., (Ruehl), XV, 1.
- ¹⁵ Г. Михайлов. Към историята на Тракия през IV — III в. пр. н. е. — ИАИ, 19, 1955, с. 154 сл.
- ¹⁶ Syll. I, 248.
- ¹⁷ Т. В. Блаватская. Западнопонтийские города в VII — I веках до н. э. М., 1952, с. 244, № 8.
- ¹⁸ G. Mihailov. — IGB, I, 388.
- ¹⁹ Memnon, XIII—XIV, 21.
- ²⁰ Memnon, XIII—XIV, 23.
- ²¹ Хр. Терзиев. — Нумизматика, 1981.
- ²² D. Dimitrov, K. Dimitrov. Le monnayage de Seuthès III selon les données de Seuthopolis. — Actes du IIe Congrès Intern. de Thracologie, II. Bucureşti, 1980, p. 165 sq. Друго мнение за разрушаването на града още през 70-те години на III в. пр. н. е. застъпва К. Димитров. Още за датирането на династа Адей. — ИПР, 1980, 2, 68—71.
- ²³ Polyb., VI, 52.
- ²⁴ Polyb., IV, 46.
- ²⁵ Археологическите данни, известни досега, поне според мене не могат да бъдат от решаващо значение при решаването на келтските проблеми. Те по-скоро очертават пътя на келтската инвазия през Тракия, която явно е била трудна за нашествениците, понеже продължила около една година. Те не свидетелствуват за трайно отсядане на келтски енклави в Югоизт. Тракия, а някои от тях са и от по-късна епоха и могат да се свържат и с движенията на скордиските.
- ²⁶ Ch. Danov. Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels. — ANRW, II, 7. Band., 1979.
- ²⁷ Ch. Danov. Op. cit., p. 57.
- ²⁸ B. Niese. Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten, 2. Gotha, 1899, p. 21.
- ²⁹ Memnon, XIII—XIV, 23.
- ³⁰ Според Д. Дечев. Извори за старата история на Тракия и Македония. С., 1948, с. 346, бел. 2, да запази земите, които владее Антиох.
- ³¹ Polyaeen. (Wölfflin — Meiber), IV, 16.
- ³² А. Фол. Цит. съч., с. 195. Името на сина на Севт III вж. у G. Mihailov. — IGB, I, 1731.
- ³³ CIG, 5127.
- ³⁴ Syll. 502.
- ³⁵ Polyb., V, 65, 10.
- ³⁶ М. Тачева-Хитова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия, С., 1982, с. 90.